

פרנסת עצמו קודמת

עופר שוורץ

וּמְתֵנוּ: (יג) וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֱלֹהֶיךָ אֶל־תִּירָאִי
בְּאֵי עֲשֵׂי כַדְבָּרְךָ אֲדָ עֲשִׂי־לִי מִשֵּׁם עֲנֵה
קִטְנָה בְּרֵאשֶׁנָּה וְהוֹצֵאת לִי וְלֶךְ וְלִבְנֶיךָ תַעֲשֵׂי
בְּאַחֲרֶיךָ: (יד) כִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
כִּד הַקָּמַח לֹא תִקְלָה וְצַפַּחַת הַשָּׂמֶן לֹא
תִחַסֵּר עַד יוֹם תַּת ה' גֹּשֶׁם עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה:
(טו) וְתִלְדוּ וְתַעֲשֶׂה כַדְבָּר אֱלֹהֶיךָ וְהִנְאֵכַל הִיא
וְהוּא וּבֵיתָה יָמִים: (טז) כִּד הַקָּמַח לֹא כָלְתָה
וְצַפַּחַת הַשָּׂמֶן לֹא חִסַּר כַדְבָּר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר
כִּד אֱלֹהֶיךָ:

בדברי הצרפתית ובדברי אליהו מודגש
סדר הכלכלה, 'ועשיתיהו לי ולבני',
'והוצאת לי ולך ולבנך תעשי באחרונה'.
האשה מקדימה את עצמה לבנה ואליהו
מקדים את עצמו לאשה ואת האשה
לבנה. מכאן הביא הטור בסימן רנ"א:

כתב הר"ב סעדיה חייב אדם להקדים
פרנסתו¹ לכל אדם ואינו חייב לתת צדקה
עד שיהיה לו פרנסתו שנאמר וחי אחיך
עימך חייד קודמים לחיי אחיך וכן אמרה
הצרפתית לאליהו עשיתי לי ולבני תחילה לי

במאמר זה נדון בקדימות של פרנסת
האדם את עצמו למצוות נתינת צדקה.
בפרט נרצה לברר עד כמה רשאי אדם
להעדיף את פרנסת עצמו בהוצאותיו
ההכרחיות והמוותרות. עוד נדון האם
פרנסת עצמו קודמת מצד שהיא
בעצמה צדקה או מצד אחר.

עיקר הדין

והנה כה כתוב במלכים א' פרק י"ז פסוק
ח'- ט"ז:

(ח) וַיְהִי דְבַר־ה' אֵלָיו לֵאמֹר: (ט) קוּם לְךָ
צַרְפַּתָּה אֲשֶׁר לְצִידוֹן וַיִּשְׁבַּת שָׁם הַיְהוָה צְנִייתִי
שָׁם אִשָּׁה אֶלְמָנָה לְכַלְקֶלֶךְ: (י) וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ
צַרְפַּתָּה וַיָּבֵא אֶל־פֶּתַח הָעִיר וְהִנֵּה־שָׁם אִשָּׁה
אֶלְמָנָה מְקַשְׁשֶׁת עֲצִים וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר
קַח־יָגָא לִי מֵעֵט־מִים בְּקִלִי וְאַשְׁתֵּה: (יא)
וְתִלְדוּ לְקַחַת וַיִּקְרָא אֵלֶיהָ וַיֹּאמֶר לְקַח־יָגָא לִי
פַת־לֶחֶם בְּיָדְךָ: (יב) וַתֹּאמֶר חִיה' אֱלֹהֵיךָ
אִם־יִשְׁלִי מֵעוּג כִּי אִם־מֶלֶא כִּי־קָמַח בְּיָד
וּמֵעֵט־שָׂמֶן בְּצַפַּחַת וְהִנֵּי מְקַשְׁשֶׁת שְׁעִים
עֲצִים וּבְאֵתִי וְעֲשִׂיתִיהוּ לִי וְלִבְנֵי וְאֶכְלֶנְהוּ

1. וכן בספר חסידים ס' תנד: "מי שיש לו חובות לא ירבה בצדקות". וכן פסק הרמ"א יו"ד רנא:
"פרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו".

ואחר כך לבני והודה לה אליהו ואמר לה לך ולבנך תעשי באחרונה.

לפי הרס"ג יש חיוב על האדם להקדים את פרנסתו לכל אדם. מצד וחי אחיך עימך חיך קודמים לחיי חברך ומעובדא דהאשה הצרפתית. מראיות אלו נראה שפרנסה היא בדברים המעמידים את חייו של אדם ולא במותרות. בבדק הבית שם כתב שיש לי על דברי הר"ר סעדיה גמגומי דברים' ולא בירר מה הם הגמגומים².

ועוד כתב בערוך השלחן בסימן רנ"א סעיף ד':

והנה כבר בארנו בסימן רמ"ח סעיף ג' דזה שכתבו שאינו חייב ליתן צדקה עד שיהיה לו פרנסתו – זהו בצדקה תמידית: מעשר או חומש. אבל לקיים מצות צדקה שלישית שקל בשנה – מחוייב כל אדם, אף עני המתפרנס מן הצדקה³.

הקדמת מותרות

בערוך השלחן (יו"ד סי' רנ"א סעיף ה') כתב:

האמנם בעיקרי הדברים קשה לי טובא: דאם נאמר דברים כפשוטן, דאלו קודמין לאלו, ואלו לאלו, דהכוונה שאינו צריך ליתן כלל למדרגה שאחר זה. ולפי זה הא דבר ידוע שלכל עשיר יש הרבה קרובים עניים, וכל שכן לבעל הבית שהצדקה שלו מועטת. ואם כן לפי זה אותם העניים שאין להם קרובים עשירים ימותו ברעב! ואיך אפשר לומר כן? ולכן נראה לעניות דעתי דבירור הדברים כך הם: דבוודאי כל בעל הבית או עשיר הנותן צדקה מחוייב ליתן חלק לעניים הרחוקים, אלא דלקרוביו יתן יותר מלשאינו קרוביו, וכן כולם כמדרגה זו. וגם בזה שכתבו דפרנסתו קודמת, אם נאמר כפשוטו, אם כן רובן של בעלי בתים פטורין מן הצדקה לגמרי, לבד שלישית שקל בשנה. וידוע דרוב ישראל הלואי שישפיק להם פרנסתם להוצאתם, ולפי זה יפטרו כולם מן הצדקה זולת עשירים גדולים. ובמקומות שאין עשירים – יגוועו העניים ברעב. ואיך אפשר לומר כן? וגם המנהג אינו כן. ולכן נראה לעניות דעתי ברור, דזה שכתב הגאון דפרנסתו קודמת – היינו באיש שאינו מרויח רק לחם צר ומים לחץ. ולכן מביא ראיה מהצרפית, שבשם היה

2. בערוך השלחן שם כתב שהיה קשה לבי מגיטין ז. "דרש רב עורא זימנין א"ל משמיה דרב אמר וזימנין אמר לה משמיה דרב אסי מאי דכתיב (נחום א, יב) כה אמר ה' אם שלמים וכן רבים וכן נגוזו ועבר וגו' אם רואח אדם שמוונותיו מצונצנין יעשה מהן צדקה וכ"ש כשהן מרובין מאי וכן נגוזו ועבר תנא דבי ר' ישמעאל כל הגוזז מנכסיו ועושה מהן צדקה ניצל מדינה של גיהנם משל לשתי רחילות שהיו עוברות במים אחת גזוזה ואחת אינה גזוזה עברה ושאינה גזוזה לא עברה ועניתך אמר מר זוטרא אפי' עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה לא אענך עוד. תני רב יוסף שוב אין מראין לו סימני עניות". ולא ברור כ"כ מה הקושיא, הלא נראה כי גמרא זו היא על דרך עצה טובה.

3. וכן מעין זה כתב בט"ז או"ח תרצ"ד ס"ק א'.

תקבל הכי הרבה וכן הלאה עד למדרגה התחתונה⁴.

לא ברור מדברי הערוך השלחן מה הדין באם לאדם יש לו מעבר להכרחי באוכל ומלבושים כנ"ל ולעניי אין לו את ההכרחי האם אדם גם בזה צריך לתרום באופן משוקלל או שיש להעדיף את ההכרחי של העני לגמרי. ובאגרת הקדש סימן ט"ז לאדמו"ר ש"ז מלאדי זצ"ל כתב דברים ברורים בזה:

ולא אמרו חייד קודמין אלא כשביד אחד קיתון של מים וכו' שהוא דבר השוה לשניהם בשוה לשתות להשיב נפשם בצמא. אבל אם העני צריך לחם לפי הטף ועצים וכסות בקרה וכו"ג כל דברים אלו קודמין לכל מלבושי כבוד וזבח משפחה בשר ודגים וכל מטעמים של האדם וכב"ב ולא שייד בזה חייד קודמין מאחר שאינן חיי נפש ממש כמו של העני שוה בשוה ממש כדאיתא בנדרים דף פ'. והנה זהו עפ"י שורת הדין גמור.

האם פרנסת עצמו היא צדקה בעצמה / חישוב הפרשת מעשר מהכנסתו או אחר הוצאות ביתו

והנה בשו"ת מנחת יצחק (חלק ח' סימן פ"ב) כתב:

הנה לענ"ד נראה בזה, דהרי כפי המבואר

תלוי חיי נפש ממש, שהיה רעב בעולם כמבואר במלכים שם. ואם נותר לו לחם ומים – אביו ואמו קודמין, ואחר כך בניו... אבל האיש שמרויח פרנסתו כבעל בית חשוב, שאוכל כראוי לחם ובשר ותבשילין, ולובש ומכסה את עצמו כראוי – וודאי דחייב בצדקה מעשר או חומש מפרנסתו. וחלק גדול מהצדקה יתן לקרוביו ועניי עירו. ומעט מחוייב ליתן גם לרחוקים ועניי עיר אחרת, דאם לא כן עיר של עניים יגעו ברעב חס ושלום. אלא וודאי כמו שכתבתי. ותדע לך שכן הוא, דאם לא כן איזה גבול תתן לפרנסתו שהיא קודמת? וכל אחד יאמר "אני נצרך לפרנסתי כל מה שאני מרויח", שהרי אין גבול להוצאה כידוע. אלא וודאי כמו שכתבתי, דלא קאי רק על מי שיש לו רק לחם מצומצם, להחיות נפשו ונפש אשתו ובניו ובנותיו הקטנים.

בערוך השלחן ישנם כמה חידושי הלכה:

(א) הא דאמרו פרנסת עצמו קודמת זה רק בלחם צר ומים לחץ שבזה יש לאדם להעדיף עצמו באופן מוחלט.

(ב) לגבי שאר הוצאות של אוכל וביגוד יש לאדם לתרום לפי מדרגות הצדקה ואין צריך למלאות המדרגה הראשונה ורק אז ליתן למדרגה הבאה, אלא יש לתרום מראש לכל המדרגות באופן משוקלל כך שהמדרגה היותר ראשונה

4. אפשר לומר שיש כאן שני דינים של פרנסת עצמו, (א) בהכרחי מצד וחי אחיך עימך, שזה חיוב לאדם לקיים עצמו. (ב) במותרות, שאר הוצאות או מצד שפרנסת עצמו קודמת לפרנסת אחרים. כלומר שפרנסת עצמו היא עצמה צדקה שקודמת במדרגה לפרנסת אחרים.

והעני לרמ"א מותר לו לקחתם לעצמו שהרי הוא עני ולרבנו סעדיה פרנסת עצמו אינה צדקה ולכן אין לו ליקח.

וניתן לומר עוד שבזה תלויה מבוכה גדולה בין הפוסקים לגבי חישוב המעשר. הנה באבקת רוכל (סימן ג') כתב:

כי צריך בתחלה כדי שיהיה מותר לנסות השי"ת בו ושיזכה בזה למעלי' העושר שיעשה חשבון מכל אשר יש לו גם מהקרן ומכל עשרה יפריש אחד לא פחות ולא יותר... ואחר שהפריש מהקרן יסתחר במעותיו ובכל חצי שנה יעשה חשבונו ויראה מה שהרויח יותר על כל אשר פיזר בדברים הצריכים לבית כמו שאמר ויקח מעשר כמו שאמרנו.

פשוט בדברי האבקת רוכל שאת המעשר יש לחשב מתוך העודף יתר על הוצאות ביתו ההכרחיות. אולם בפוסקים אחרים מצאנו אחרת וכה הבין בשו"ת מנחת יצחק חלק ו' סימן ק"א בשם התשב"ץ:

הנה לענ"ד מותר לו לקחת ממה שהפריש כדי להגיע לפרנסת עצמו, כי כן מוכח להדיא בת' תשב"ץ (ח"ב סי' קל"א⁵) וז"ל... והנה מדברי התשב"ץ הנ"ל משמע דאף בכה"ג דצריך להוציא דמי מעשר

בש"ע (יו"ד סי' רנ"א סעי' ג') ברמ"א, דפרנסת עצמו קודמת לכל אדם, ואינו חייב ליתן צדקה עד שיהי' לו פרנסתו עיי"ש, ועי' בספרי מנח"י (ח"ו סי' ק"א) שהבאתי מדברי התשב"ץ, דאף בכה"ג יש להפריש מעשר ומוציא אותו לצורך פרנסתו דאף פרנסת עצמו ובני ביתו נחשב לצדקה עיי"ש.

משמע בדבריו שפרנסת עצמו היא עצמה צדקה ואף אם אין לו מספיק לעצמו מפריש מעשר ומוציא אותו לפרנסתו.

ובספר דברות משה שיעורים לגיטין פרק א' דן בזה באורך ורצה לומר בדברי רבנו סעדיה גאון שסובר בזה שאין פרנסת עצמו היא צדקה ואילו הרמ"א שפסק כוותיה סובר שיש בפרנסת עצמו דין צדקה והעלה שם כמה נפקותות לדבר:

(א) במי שנהג סתם שהוא כנדר להפריש מעשר כספים והעני ואינו מרויח אלא כדי פרנסתו לרמ"א הרי הוא ממשיך להפריש זון מהם בעצמו וכך מקיים את ודרו ואילו לרבנו סעדיה אין עליו עתה חיוב צדקה ולא נדר אלא בשעת חיובו ומאחר ועתה אינו חייב בצדקה אינו מפריש.

(ב) מעות צדקה שהפריש כשהיה עשיר

5. "עוד שאלת אדם שנדר בעת צרתו ואמר כל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך וכשיצא אל הרוחה לא קיים את נדרו ואחר זמן מרובה נתעורר לתשובה והתחיל לקיים את נדרו מהיום ההוא והלאה ולפעמים מפני שבזה הוא עובר על נדרו ורוצה להשאל על נדרו כי גם הוצאתו היא מצומצמת

להוצאות בני ביתו ונמצא שנותן רק עשירית מן הנשאר.

ואולי שורש הדברים כך הוא, האם עניין מצוות הצדקה הוא פתרון למצוקת העניים בעולם ואז פרנסת עצמו היא חלק מהפתרון הכולל לבעיית העניות העולמית הזו ולכן מותר ואף חובה ליקח אדם לעצמו בתור צדקה. או בעניין אחר מצוות הצדקה היא חסד שיתרבו החסד והרחמים בעולם ואיש את רעהו יעזורו (ולכן לצורך זה לא יחדל אביון מקרב הארץ אף לימות המשיח). ולכן אין צדקה אלא כזו שנותן לאחרים שהרי מטרת המצווה היא להביא לעזרה הזדדית בין בני אדם ושיתוף גורל ולכן כשאדם לוקח לעצמו הרי זה מוכרח אולם אין בזה קיום מצוות צדקה⁶.

להוצאות בני ביתו, מ"מ יש להפריש מעשר, ואח"כ יקח מהם להוצאות בני ביתו.

לפי התשב"ץ יש לחשב את המעשר מכלל ההכנסות של האדם ואח"כ יקח מהם להוצאות בני ביתו ושלא כשיטת האבקה רוכל. והנה בין שני החישובים יש הפרש גדול.

ואולי המחלוקת הזו תלויה בשני הצדדים שהובאו בדברות משה. אפשר שלפי שיטת הרמ"א שפרנסת עצמו היא ג"כ צדקה נמצא שיש לחשב את המעשר מכלל המשכורת של האדם, ויקח מן המעשר לעצמו עד כמה שזקוק והשאר לעניים וכמו שפסק המנחת יצחק לקמן. אולם לדעת רבנו סעדיה שעני פטור לגמרי ממצוות צדקה אז יש לחשב את המעשר ממה שנשאר לאחר שהוציא ממשכורתו

הרבה מפני נדרו ואינו יכול לעמוד בנדרו מהו שישאל עליו:

תשובה...ומכאן ולהבא במה שהוא מרויח הוא חייב לצמצם החשבון ולהפרישו וליתן אותו לעניים ואם יש לו בנים והוא מפרנס הם קודמין לזה דקיימא לן (ספרי פ' ראה פיסקא קט"ז) עניין ועניי עירך עניין קודמין ועל זה אמרו בפ' נערה שנתפתתה (נ' ע"א) אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת וכי אפשר לו לאדם לעשות צדקה בכל עת רבותינו שביבנה אמרו ואמרי' לה ר' אלעזר זה הון בניו ובנותיו קטנים ואפילו אין לו בנים והוא צריך למוזנותיו להתפרנס ממעשה ידו הוא קודם לכל אדם וכמו שאמרו בפ' איזהו נשך (ס"ב ע"א) חייך קודמין לחיי חברך ואמרו בפ' בתרא דהוריות (י"ג ע"א) היו הוא ואביו ורבו בבית האסורים הוא קודם וכו' ובפ' אלו מציאות (ל"ג ע"א) אמרו אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת ואמרי' בגמר' (שם ב"מ ל"ג ע"א) מנא הני מילי אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא אפס כי לא יהי' בך אביון שלך קודם מכל אדם

6. עיין בספקות אלו לאורך מאמריו של ר' ישי ספיבק.

סיכום

- (א) לדעת רס"ג פרנסה עצמית קודמת למצוות צדקה.
- (ב) לדעת ערוה"ש הקדימה הקשיחה הנ"ל אמורה רק בהוצאות הכרחיות אולם במותרות יש לתת לכל מדרגות הצדקה באופן יחסי.
- (ג) יש מי שאומר שהכרחי העני קודם למותרות עצמיות.
- (ד) קיים דיון האם פרנסת עצמו קודמת מצד שהיא צדקה או מצד וחי אחיך עימך.